

Гльїна Н.В.

*старший викладач кафедри природничо-математичних дисциплін та
логопедії Херсонського державного університету
м. Херсон, Україна*

ВИВЧЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Основна мета освіти – виховання гармонійної, всебічно розвиненої особистості. Необхідною умовою розв’язання завдань розумового, естетичного та морального виховання дітей у максимально сензитивний період розвитку є повноцінне оволодіння рідною мовою в дошкільному віці. Серед провідних засобів реалізації поставлених завдань слід виділити збагачення, активізацію й уточнення лексичного запасу дитини. Кінцевим результатом такого навчання в дошкільному закладі є формування культури мовлення і спілкування дітей.

Проблемою мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку займалися психологи, педагоги, лінгвісти (Л. Виготський, В. Виноградов, А. Гвоздєв, Д. Ельконін, О. Запорожець, М. Коніна, О. Леонтєв, А. Леушина, Л. Пеньєвська, А. Пешковський, С. Рубінштейн, О. Соловійова, Ф. Сохін, Є. Тихеева, К. Ушинський, Є. Фльорина, Л. Щерба та інші). Їхні дослідження створили передумови для побудови комплексного підходу до вирішення завдань мовленнєвого розвитку дошкільників.

Розв’язання проблеми розвитку мовлення дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) має особливе значення, тому що ця патологія позначається на формуванні всього психічного життя дитини. Під впливом мовленнєвого дефекту часто виникає низка вторинних відхилень, які утворюють картину аномального розвитку дитини в цілому.

У дослідженнях багатьох фахівців (Г. Бабіна, В. Воробйова, Ю. Гаркуша, Т. Захарова, Є. Карпушкіна, Р. Лалаєва, Р. Левіна, Н. Січкачук,

Т. Туманова, Т. Філічева, С. Шаховська, М. Шеремет) звертається увага на утруднення в засвоєнні дошкільниками із ЗНМ емоційно-експресивних мовних засобів. На думку вчених, несформованість мовленнєвих операцій (задум, програмування, відбір і синтез мовленнєвого матеріалу) призводить до того, що дитина із ЗНМ не вміє лексично і граматично правильно оформити думку, переказати текст, зберігаючи авторські слова і вирази, скласти зв'язну розповідь за малюнком або серією малюнків, використовуючи образні, експресивні засоби мови.

Експресивність та емоційність притаманна значній частині лексичних одиниць у мові. Експресія – сила вияву почуттів, переживань, інтенсивність вияву виразності, характеристичності – завжди оцінна.

Емоційною зветься та категорія слів, яка, крім об'єктивного лексичного значення, містить і значення суб'єктивне – ставлення того, хто говорить, до висловленої думки.

Розвитку емоційно-експресивної оцінності в слові сприяє постійне переносне, метафоричне вживання.

У звичайному мовленні людина керується під час вибору слів майже виключно їхнім основним лексичним значенням (концептуальним), а в образному, емоційному мовленні слова добираються не стільки за основними, скільки за другорядними ознаками, за вторинним семантичним забарвленням, тобто за конотативним значенням. Ці другорядні ознаки слів усередині образних висловів, взаємодіючи, утворюють своєрідний семантичний настрій. Образне слово, яке має емоційно-експресивне забарвлення, відрізняється від звичайного за формальної словесної тотожності саме вторинними значеннями (конотаціями), які народжуються в образному контексті.

В. Харченко відзначає, що «образність переносних значень, як правило, постає в обрамленні цілої низки конотативних ознак, усіляких співзначень». До співзначень слова відносять емоційність, експресію, або виразність, і оцінність [5, с.27].

Сприйняття образних, емоційно-експресивних мовних засобів дітьми відображає хід пізнавальної діяльності людини: виявлення в навколишньому світі схожих речей, процесів, перенесення значення за схожістю з одного явища на інше; вираз емоцій, оцінки, суб'єктивного погляду на світ. Усвідомлення дошкільниками переносного значення слова обумовлено загальними закономірностями засвоєння дітьми лексичного значення слів.

С. Рубінштейн особливу увагу звертає на емоційність, виразність і образність дитячого мовлення. Він зазначає, що мовленню маленької дитини властива яскрава виразність: інверсії, окличні звороти, гіперболи та інші, тобто всі стилістичні форми, що виражають емоційність. Проте якщо виразність не розвивати, то вона набуває «характеру непрямой лінії, що западає», мовлення стає маловиразним [2, с.26]. Г. Люблінська наголошує на тому, що яскрава образність і при цьому конкретність дитячого мислення пояснюється насамперед бідністю дитячого досвіду. За кожним словом дитина уявляє собі тільки той конкретний предмет, з яким колись зустрічалась, але не групу предметів, що включається дорослим у ті узагальнені уявлення, якими він оперує [2].

К. Хоменко зазначає, що, з одного боку, дитина у власному мовленні широко користується переносними виразами, з іншого – вона відчуває труднощі в розумінні переносних виразів, що вживають інші. Автор стверджує, що розуміння маленькою дитиною переносних виразів залежить не стільки від рівня розвитку її інтелектуальних операцій, хоч це і вимагає від дитини певних узагальнень, скільки від характеру її ставлення до предмета мистецтва, від мотивів її діяльності. Учений звертає увагу на те, що метафоричний вираз, будучи пред'явлений дитині молодшого віку ізольовано, вона або не розуміє зовсім, або розуміє не поетично, а буквально [2].

Діти із ЗНМ зазнають більш значних та специфічних труднощів у засвоєнні та відтворенні образних, емоційно-експресивних мовних засобів. Це пов'язано із недорозвиненням лексичної сторони мовлення дітей із ЗНМ,

яка на думку вчених (С. Конопляста, Р. Лалаєва, О. Леонт'єв, О. Лурія, І. Марченко, Т. Сак, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, О. Шахнарович, М. Шеремет), вирізняється низкою особливостей.

С. Шаховська вказує на те, що в дітей з ЗНМ відзначається бідність і якісна своєрідність лексики; порушення процесу тематичного відбору і семантичного вибору слів у процесі породження мовленнєвого вислову; неточність лексики; функціональні заміщення з розширенням значення слів і численними замінами. Досліджуючи словниковий запас дітей з порушеною мовленнєвою діяльністю, автор підкреслює різну природу несформованості словника: від нерозуміння до утруднення повторення і неможливості самостійного вислову із уживанням синонімів, антонімів, узагальнювальної лексики. При цьому відзначається затримка у формуванні семантичних полів: дитина не відчуває різницю між ядром і периферією семантичного значення слова, утруднюється в адекватному використанні лексичних одиниць; у поясненні їхнього значення. У дітей спостерігаються труднощі під час засвоєння синтагматичних і парадигматичних зв'язків, виявляються заміни слів за значенням і звучанням, вади під час засвоєння абстрактної лексики, переносного значення. Труднощі пошуку слова і його відтворення дослідник пояснює зниженням семантичного і граматичного компонентів мовної системи, несформованістю моделі мовленнєвої дії, основними операціями якої є вибір і сполучуваність лексичних одиниць [1].

Л. Спірова, досліджуючи лексико-граматичні можливості дітей із недорозвиненням мовлення, звертає увагу на недостатній запас слів, обмеженість розуміння смислових зв'язків між ними, незнання семантики багатозначних слів. Більшість дітей цієї категорії опановує лише окремими мовними операціями і діями, не утворюючи системи [3].

Вивчаючи особливості лексики дошкільників з недорозвиненням мовлення, Т. Філічева відзначає, що домінуючим типом лексичних помилок є неточність уживання слів у контексті речення, яка виявляється в численних замінах. Мовлення цієї категорії дітей бідне і стереотипне.

Словниковий запас характеризується недостатньою сформованістю узагальнювальних понять, поодиноким використанням антонімів, відсутністю синонімів [4].

Проведене дослідження І. Кондратенко показує, що частота вживання емоційної лексики в усному мовленні дітей з ЗНМ III рівня в два рази менше, ніж у дошкільників із нормальним мовленнєвим розвитком [1].

Таким чином, аналізуючи психолого-педагогічні дослідження з проблеми формування емоційно-експресивної лексики у дітей із загальним недорозвиненням мовлення, можна стверджувати, що основними причинами її несформованості є: бідність, якісна своєрідність та неточність лексики дітей із ЗНМ; затримка у формуванні семантичних полів; труднощі під час засвоєння синтагматичних і парадигматичних зв'язків слів; несформованість моделі мовленнєвої дії, основними операціями якої є вибір і сполучуваність лексичних одиниць; обмеженість розуміння смислових зв'язків між ними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белобородова Е. В. Формирование образных средств языка у дошкольников с общим недоразвитием речи: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Белобородова Елена Васильевна. – М., 2007. – 151 с.
2. Руденко Ю. А. Збагачення словника дітей старшого дошкільного віку експресивною лексикою засобами української народної казки : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Руденко Юлія Анатоліївна. – Одеса, 2002. – С. 169–188.
3. Спирина Л. Ф. Особенности речевого развития учащихся с тяжелыми нарушениями речи / Л. В. Спирина. – М. : Педагогика, 1980. – 192 с.
4. Филичева Т. Б., Особенности формирования речи детей дошкольного возраста / Т. Б. Филичева. – М. : Владос., 1999. – 174 с.
5. Харченко В.К. Семантика слова в детской речи: проблемы и наблюдения / В.К.Харченко. – М. : Наука, 1990. – С. 27.